

Верховний
Суд

«Принципи приватного права в судовій практиці»

Василь Крат,
суддя Верховного Суду, кандидат юридичних наук, доцент
Telegram: <https://t.me/glossema>

14 квітня 2023 року

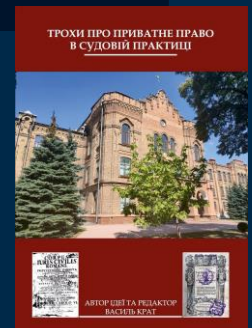
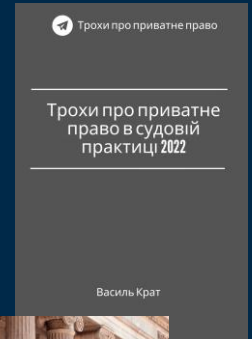
Верховний
Суд

Джерела

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в соціальній мережі Facebook за 2021 рік) / Редактор та упорядник В. І. Крат. – Київ, 2021. 234 с. URL: <https://t.me/glossema/2>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2022. 444 с. URL: <https://t.me/glossema/727>

Крат. В., Бабанли Р. Принципи права у практиці Верховного Суду: тернистий шлях від букви до духу // Dead Lawyers Society.
URL: <https://www.deadlawyers.org/de-take-napysano/>. Опубліковано 16.01.2023.

Верховний
Суд

1. Загальна характеристика принципів приватного права

Значення принципів

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19

Тлумачення як статті 3 ЦК України загалом, так і пункту 6 статті 3 ЦК України, свідчить, що **загальні засади (принципи) цивільного права** мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, в першу чергу, акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) **є по своїй суті нормами прямої дії** та повинні враховуватися, зокрема, **при тлумаченні норм, що містяться в актах цивільного законодавства.**

Верховний Суд

   Цікавий кейс розглядався Апеляційним судом Сінгапуру (Quoine Pte Ltd v. B2C2 Ltd [2020]) між криптовалютною біржою та трейдером з приводу можливості оспорювання на підставі помилки смарт контракту, який вчинений комп'ютерними алгоритмами (<https://www.sicc.gov.sg/docs/default-source/modules-document/judgments/quoine-pte-ltd-v-b2c2-ltd.pdf>)

Апеляційний суд Сінгапуру вважав, що у випадках, коли договори укладаються за допомогою детермінованих алгоритмів, будь-який аналіз, який стосується знання про помилку має проводитися з посиланням на стан розуму програмістів алгоритмів під час програмування (пункт 97).

  Лорд Мансон не погодився з позицією більшості та виклав окрему думку. Зокрема, вказав, що «чи застосовуються звичайні правові принципи чи, можливо, їм потрібно адаптуватися, коли трейдери передають свої справи комп'ютерам, що працюють за алгоритмом? Комп'ютери, про які йде мова, були «детермінованими», тобто працювали згідно з заздалегідь визначеними алгоритмічними програмами, встановленими людьми. Таким чином, це стосується норм, які застосовуються, коли машини механістично стискаються, посилаючись на введені ними дані, і помилково введення даних переривається, і тому результат стає фундаментально спотвореним (пункт 152). «Ключове питання полягає в тому, чи слід застосовувати помилку таким чином, щоб не враховувати обставини, які зазвичай є важливими для її застосування, просто тому, що сторони довірили свої операції комп'ютерам, які не можуть мати свідомості. Закон має бути адаптований до нового світу алгоритмічних програм і штучного інтелекту таким чином, щоб отримати результати, **яких розум і справедливість могли б очікувати**. Впровадження комп'ютерів, безсумнівно, несе в собі ризики, але я не вважаю, що вони включають ризик бути зв'язаним алгоритмічним контрактом, який будь-хто, дізнавшись про нього, відразу побачить, що це може бути лише результатом якоїсь фундаментальної помилки. Комп'ютери – це надомні працівники, а не господарі, чиїм операціям сторони, як можна вважати, беззастережно підкорилися за таких незвичайних обставин» (пункт 197).

Принцип спеціалітету

Принцип спеціальності (спеціалітету) права іпотеки проявляється в тому, що іпотека як право на чужу річ поширюється на конкретну індивідуально-визначену річ, що визначена в договорі. Спеціальність права іпотеки покликана зафіксувати певний обсяг прав іпотекодержателя щодо визначеного в договорі майна. Окрім цього, завдяки принципу спеціальності створюється механізм охорони інтересів іпотекодавця, оскільки виокремлюється майно, яке обтяжене іпотекою, від іншого майна.

Принцип спеціалітету

Принцип еластичності полягає в тому, що іпотека це право за рахунок іпотечного майна задовольнити вимоги іпотекодержателя (тобто, право на цінність), і, як наслідок, як би не змінювався саме предмет іпотеки (зокрема, внаслідок реконструкції), право іпотеки має зберігатися допоки існує фактично або юридично ця цінність.

Іпотека як право на чужу річ поширюється на конкретну індивідуально-визначену річ, що визначена в договорі.

Існують такі окремі об'єкти цивільних прав, як земельна ділянка і об'єкт незавершеного будівництва, який зведений на цій ділянці. Унаслідок цього відбувається окреме регулювання іпотеки земельної ділянки та визначення, за яких випадків об'єкт незавершеного будівництва, який зведений на цій ділянці, буде предметом іпотеки.

Частини п`ята та шоста статті 6 Закону України «Про іпотеку» (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин та які були чинними на момент розгляду судами першої і апеляційної інстанції цієї справи) регулювала правовідносини щодо передачі в іпотеку земельної ділянки, на якій вже були розташовані будівлі чи об`єкт незавершеного будівництва на момент укладення договору іпотеки. У такому разі предметом іпотеки були і будівлі (споруди) чи об`єкт незавершеного будівництва передачі.

Учасники цивільних відносин за допомогою такого універсального регулятора приватних відносин як договір могли встановити в договорі іпотеки, що іпотека поширюватиметься й на будівлю (споруду) чи об`єкт незавершеного будівництва, що будуть збудовані після укладення договору іпотеки. У випадку відсутності такої вказівки в договорі іпотеки, що іпотека поширюватиметься й на будівлю (споруду) чи об`єкт незавершеного будівництва, що будуть збудовані після укладення договору іпотеки, підстави для поширення іпотеки на такі об`єкти відсутні.

Принцип свободи правочину і диспозитивності

Постанова КЦС ВС від 06.07.2022 у справі № 303/2983/19

Для приватного права апріорі притаманна диспозитивність, яка проявляється, зокрема, в тому, що особа, з урахуванням принципу свободи правочину, сама вирішує вчиняти чи не вчиняти певний правочин (зокрема, щодо відмови від одностороннього правочину).

Обміркувавши аргументи учасників справи та встановлені обставини справи, колегія суддів вважає, що: прощення боргу втілене в односторонньому правочині ТОВ «Кей-Колект». Колегія суддів підкреслює, що кредитор, з урахуванням принципу свободи правочину, не вчиняв такий односторонній правочин як відмова від прощення боргу; апеляційний суд, встановивши, що відсутня будь-яка заборгованість за договором, зробив обґрунтований висновок про задоволення позовних вимог, хоча й помилково з декількох підстав. Тому постанову апеляційного суду в цій частині належить змінити в мотивувальній частині.

Принцип свободи заповіту

Постанова КЦС ВС від 20.07.2022 року у справі № 461/2565/20

За загальним правилом, нотаріальне посвідчення такого правочину як заповіт в Україні здійснюється нотаріусом. Нотаріальне посвідчення заповіту за кордоном покладено на консульські установи та дипломатичні представництва України.

Право на заповіт може бути здійснене протягом всього життя особи і включає в себе як право на складення заповіту або кількох заповітів, так і права на їх зміну чи скасування. Усі наведені правомочності заповідача в сукупності із засобами їх правової охорони та захисту **є реалізацією свободи заповіту, яка є принципом спадкового права.**

Свобода заповіту охоплює особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, піддається правовій охороні і після смерті заповідача. **Свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання.**

Принцип свободи заповіту

Постанова КЦС ВС від 20.07.2022 року у справі № 461/2565/20

Кваліфікація заповіту як нікчемного із мотивів розширеного розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, **порушить принцип свободи заповіту**. За відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача при складанні і посвідченні заповіту кваліфікація останнього як нікчемного з підстав, що прямо не передбачені ані цією статтею, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту у зв'язку з його смертю.

Тільки у разі наявності фізичних вад у заповідача, які позбавляють його можливості прочитати заповіт, посвідчення заповіту відбувається лише при свідках. І саме в цьому разі недотримання такої вимоги щодо порядку посвідчення заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України має наслідком нікчемність заповіту.

Принцип свободи заповіту

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 522/9893/17

72. Відтак, якщо нотаріус посвідчив заповіт особи не в межах свого нотаріального округу, це не впливає на форму правочину і не підпадає під ті вимоги про порядок його посвідчення, які містяться в ЦК України та тягнуть нікчемність заповіту відповідно до частини першої статті 1257 ЦК України.
74. По-перше, у цивільному законодавстві нікчемність правочинів передбачена у випадках, встановлених законом, підстав для чого у наведеній ситуації не вбачається.
75. По-друге, недійсність заповіту з мотивів розширювального розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується у частині першій статті 1257 ЦК України, **матиме наслідком порушення принципу свободи заповіту.**
76. Кваліфікація заповіту як нікчемного з підстав, які не передбачені ані частиною першою статті 1257 ЦК України, ані взагалі нормами глави 85 ЦК України, по суті скасовує це вільне волевиявлення заповідача без можливості виразити свою волю шляхом складання іншого заповіту, оскільки сталася смерть заповідача.

Принципи та договір

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 року у справі № 149/1499/18

21. За змістом частини третьої статті 6 ЦК України сторони у договорі на власний розсуд можуть урегулювати **у договорі відносини, диспозитивно врегульовані в актах цивільного законодавства** та не можуть відступати від імперативних його положень.

25. Позивач у касаційній скарзі вказав, що, на його думку, сторони на власний розсуд можуть встановити спосіб визначення плати за користування позикою (у процентному відношенні до суми позики чи у твердій сумі). Велика Палата Верховного Суду зауважує, що якщо сторони встановили плату за користування позикою у процентному відношенні до суми позики, то це дозволяє обчислити розмір такої плати у твердій сумі на час, коли цю плату слід внести. Якщо ж сторони встановили таку плату у твердій сумі на час, коли її слід внести, то це дозволяє зробити зворотний розрахунок і визначити розмір плати за користування позикою у процентному відношенні до суми позики. Отже, способи визначення такої плати у твердій сумі та у процентному відношенні є еквівалентними (взаємозамінними). Тому визначення плати за користування позикою у твердій сумі є правомірним. **Отже, суди першої й апеляційної інстанцій помилково відмовили позивачеві у стягненні 300 000,00 грн плати за користування позикою, встановленої сторонами договору позики.**

Співвідношення принципу свободи договору та *numerus clausus*

Цікавий кейс розглядався Верховним Судом Нідерландів щодо співвідношення принципу свободи договору та *numerus clausus*. Суд, зокрема, зазначив, що свобода договору означає, що узуфрукт може бути встановлений за бажанням сторін, якщо це не суперечить сутності узуфрукту.

Стаття 3:201 Цивільного кодексу Нідерландів передбачає, що узуфрукт дає право використовувати річ чи інше благо, що належать іншій особі, і користуватися їх плодами. Право узуфрукту на право вимоги орендної плати не може служити для привласнення того, що отримано шляхом його реалізації. Це означало б, що отримане є водночас благом, на якому базується узуфрукт, і плодом. Закрита система речових прав означає, що жодне право узуфрукту не може бути встановлено, якщо воно не відповідає легальному визначенню.

Свобода договору

Постанова КЦС ВС від 30.09.2020 у справі № 559/1605/18

Тлумачення пункту 3 статті 3, статті 627 ЦК України свідчить, що свобода договору має **декілька складових**.

Зокрема, свобода укладання договору; у виборі контрагента, виду договору, визначенні умов договору, форми договору.

При реалізації принципу свободи договору слід враховувати вимоги ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, розумності та справедливості. Тобто законодавець, закріплюючи принцип свободи договору, встановив і його обмеження.

Причому останні є одночасно й межами саморегулювання.

Свобода договору

Постанова КЦС ВС від 30.09.2020 у справі № 559/1605/18

Вони передбачені в абзаці 2 частини третьої статті 6 ЦК України, згідно з якою сторони **не можуть відступати від положень** актів цивільного законодавства в разі існування однієї з таких підстав:

наявності в акті цивільного законодавства прямої вказівки про неможливість сторін відступати від його імперативного положення (наприклад, згідно частини п`ятої статті 576 ЦК України предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом);

Свобода договору

Постанова КЦС ВС від 30.09.2020 у справі № 559/1605/18

якщо зі змісту акту цивільного законодавства випливає обов'язковість його положень, яка може мати вигляд вказівки в акті цивільного законодавства на нікчемний характер відступу від його положень, або виражатися за допомогою інших правових засобів (наприклад, таким буде припис абзацу 2 частини першої статті 739 ЦК України, що умова договору, відповідно до якої платник безстрокової ренти не може відмовитися від договору ренти, є нікчемною);

Свобода договору

Постанова КЦС ВС від 30.09.2020 у справі № 559/1605/18

Якщо це впливає із суті відносин між сторонами. Ця підстава не є логічним закінченням абзацу 2 частини третьої статті 6 ЦК. Такі міркування зумовлені тим, що стаття 6 ЦК України присвячена регулюванню співвідношення актів цивільного законодавства й договору, а не їх кореляції із сутністю відносин між сторонами. Адже сутність цих відносин полягає в їх договірному характері. Тому її застосування фактично можливе тільки за наявності будь-якої з двох попередніх підстав, тобто прямої вказівки, або ж якщо обов'язковість положень акту цивільного законодавства слідує з його змісту.

Непонайменовані договори

Постанова КЦС ВС від 21.03.2018 у справі № 761/11589/16-ц

Тлумачення статті 6 ЦК України свідчить, що сторони мають право укласти договори, які не передбачені актами цивільного законодавства, **за умови, що вони відповідають загальним засадам цивільного законодавства**. Такі договори є непонайменованими, оскільки не визначені в актах законодавствах. Свої відносини в непонайменованих договорах сторони врегульовують на власний розсуд.

Непонайменовані договори

Постанова КЦС ВС від 13.04.2022 в справі № 366/599/19

Предметом ліцензійного договору не можуть бути права на використання об'єкта права інтелектуальної власності, які на момент укладення договору не були чинними (частина п'ята статті 1109 ЦК України).

Умови ліцензійного договору, які суперечать положенням цього Кодексу, є нікчемними (частина дев'ята статті 1109 ЦК України).

Тлумачення вказаних норм свідчить, що вимоги частини п'ятої та дев'ятої статті 1109 ЦК України розраховані на їх застосування до тих ситуацій, якщо між сторонами вчинено ліцензійний договір. **У разі, якщо вчинено непонайменований договір, то положення частини п'ятої та дев'ятої статті 1109 ЦК України не підлягають застосуванню.**

Обов'язковість договору (принцип «pacta sunt servanda»)

Постанова ОП КЦС ВС від 23 січня 2019 року в справі № 355/385/17

Тлумачення статті 629 ЦК України свідчить, що в ній закріплено один із фундаментів на якому базується цивільне право - обов'язковість договору. Тобто з укладенням договору та виникненням зобов'язання його сторони набувають обов'язки (а не лише суб'єктивні права), які вони мають виконувати. Не виконання обов'язків, встановлених договором, може відбуватися при: (1) розірванні договору за взаємною домовленістю сторін; (2) розірванні договору в судовому порядку; (3) відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом; (4) припинення зобов'язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України; (5) недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду).

Clausula rebus sic stantibus

Постанова КГС ВС від 08.12.2020 у справі № 910/11888/19

38. Згідно з ч. 4 ст. 652 ЦК України зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом.
39. Отже, за змістом наведених законодавчих положень зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин в судовому порядку, як і розірвання договору з цих підстав, виходячи з принципу свободи договору, є заходами, що застосовуються за наявності підтвердження дійсної істотної зміни обставин, з яких виходили сторони, укладаючи цей правочин.
40. Істотна зміна обставин, у свою чергу, є оціночною категорією, яка полягає у зміні договірної зобов'язання таким чином, що його виконання для однієї зі сторін договору стає більш обтяженим, ускладненим чим суттєво змінюється рівновага договірних стосунків.
41. При цьому закон пов'язує можливість внесення змін до договору у судовому порядку не лише з наявністю істотної зміни обставин, а з наявністю чотирьох умов, визначених ч. 2 ст. 652 ЦК України.
42. Подібна правова позиція викладена у постановках Верховного Суду України від 21.02.2011 у справі № 9/219-09, від 20.02.2012 у справі № 6-93цс11.

Верховний
Суд

2. Значення принципів при тлумаченні норм приватного права

Розумне обчислення строку

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19

Строк як часова категорія характеризується не тільки початковим, а й кінцевим моментом.

Для правильного обчислення різних видів строків важливе значення має визначення початок їх перебігу. Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Тобто день, в якому безпосередньо мав місце момент початку перебігу строку, при обчисленні останнього не враховується.

Розумне обчислення строку

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19

Верховний
Суд

Положення статті 253 ЦК України поширюються й на інші випадки встановлення початку перебігу строків. **Колегія суддів, з урахуванням принципу розумності**, враховує, що в окремих положеннях ЦК міститься правило про визначення перебігу строку «від дня» чи «з часу», а не «від наступного дня». Такий прийом законодавчої техніки законодавець застосував, керуючись принципом економії нормативного матеріалу, проте він жодним не змінює загального правила передбаченого в статті 253 ЦК України. **Тому початок перебіг строку для прийняття спадщини починається з наступного дня після відповідної календарної дати, тобто строк для прийняття спадщини має обчислюватись з наступного дня після дня смерті особи або оголошення її померлою.**

При визначенні кінцевого дня строку слід ураховувати, що правила частини п`ятої статті 254 ЦК України поширюються на будь-які сфери цивільно-правового регулювання і стосуються будь-яких суб`єктів цивільних правовідносин. Тому коли останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Розумне обчислення початку перебігу строку

Постанова КЦС ВС від 21.09.2022 в справі № 638/16768/19

❓ Ключовим питанням на яке належить надати відповідь у цій справі, з урахуванням доводів касаційної скарги та обставин встановлених судами, є те, **з якого моменту починається перебіг позовної давності за вимогою про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, яка пред'явлена заінтересованою особою (не стороною нікчемного правочину).**

🔄 Обміркувавши вказані норми, з урахування принципу розумності, колегія суддів зауважує, що:

¶ Положення статті 253 ЦК України поширюються на всі випадки встановлення початку перебігу строків. Колегія суддів, з урахуванням принципу розумності, враховує, що в окремих положеннях ЦК міститься правило про визначення перебігу строку «від дня» чи «з часу», а не «від наступного дня». Такий прийом законодавчої техніки законодавець застосував, керуючись принципом економії нормативного матеріалу, проте він жодним не змінює загального правила передбаченого в статті 253 ЦК України (див.: постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду 16 червня 2021 року в справі № 554/4741/19);

⚠️ частина третя статті 261 ЦК України є спеціальною нормою стосовно частини першої статті 261 ЦК України. Законодавець у частині третій статті 261 ЦК України передбачив особливості початку перебігу позовної давності. З урахуванням принципу розумності та справедливості, очевидним є те, що закріплення особливого початку перебігу з початком виконання нікчемного правочини має поширюватися тільки на сторін нікчемного правочину. Оскільки саме сторони (сторона) здійснюють виконання і, зрозуміло, що їм про його здійснення має бути відомо. Тобто, презюмується, що сторони (сторона) нікчемного правочину обізнані про початок його виконання. Натомість заінтересована особа (не сторона нікчемного правочину), яка пред'являє вимогу про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, вочевидь може й не знати про існування нікчемного правочину, а також про те, що почалося виконання нікчемного правочину;

Розумне обчислення початку перебігу строку

Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19

🔍 для визначення початку перебігу позовної давності за вимогою про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, яка пред'явлена заінтересованою особою (не стороною нікчемного правочину), належить застосовувати частину першу статті 261 ЦК України;

🔍 для визначення початку перебігу позовної давності за вимогою про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину, яка пред'явлена стороною такого правочину, належить застосовувати частину третю статті 261 ЦК України. Перебіг позовної давності за вимогою про застосування наслідків нікчемного правочину, яка пред'явлена стороною такого правочину, пов'язується саме з початком виконання нікчемного правочину, незалежно від того, чи був такий нікчемний правочин виконано повністю і яка зі сторін здійснила виконання. Причому такий початок перебігу стосується будь-яких наслідків нікчемного правочину;

🔍 наслідком виконання нікчемного договору іпотеки у розумінні частини третьої статті 261 ЦК України, з урахуванням того, що договір іпотеки підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, а право іпотеки – державній реєстрації, є набуття іпотекодержателем за нікчемним договором іпотеки права іпотеки, яке пов'язується з моментом її державної реєстрації. Тому початок перебігу за вимогою про застосування наслідків нікчемного договору іпотеки, яка пред'явлена його стороною, починається з наступного дня після державної реєстрації права іпотеки;

!!початок перебігу за вимогою про застосування наслідків нікчемного договору іпотеки, яка пред'явлена заінтересованою особою (не стороною нікчемного договору іпотеки), починається з наступного дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Дозвіл органу опіки та піклування і розумність

Постанова КЦС ВС від 29.06.2022 в справі № 571/1607/20

Тлумачення норм ЦК, з урахуванням принципу розумності, свідчить, що:

дозвіл органу опіки та піклування по своїй суті є адміністративним актом, який має приватноправову дію та орієнтований на приватне право;

такий дозвіл потрібний для охорони державою інтересів окремих осіб, зокрема, з метою **недопущення припинення права, зменшення майна**, і тому держава вважає за необхідне в певних випадках «втручатися» в приватноправові відносини батьків (осіб, які їх замінюють, опікунів, піклувальників) та вимагати отримання дозволу;

для передання майна неповнолітній дитині у власність за договором дарування **не потрібний дозвіл органу опіки та піклування** і тому такий договір не може бути кваліфікований як нікчемний на підставі частини першої статті 224 ЦК України.

Розумне тлумачення ч. 1 ст 523 ЦК

Ухвала ОП КЦС ВС від 23.05.2022 в справі № 570/3891/14

Об'єднана палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постановах Верховного Суду України: від 17 квітня 2013 року у справі № 6-18цс13, від 03 червня 2015 року у справі № 6-206цс15, та постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 520/7281/15-ц (провадження № 14-49цс19) та вказати, що:

«найбільш розумним є тлумачення частини першої статті 523 ЦК України таким чином, що вона регулює випадки заміни боржника при переведенні боргу, реорганізації, оскільки ці випадки правонаступництва допускають можливість отримати від заставодавця (іпотекодавця) попереднє погодження забезпечувати зобов'язання за нового боржника. Як наслідок частина перша статті 523 ЦК України не поширюється на випадки заміни боржника при спадкуванні».

Критерій для стягнення неустойки

Постанова КЦС від 19.09.2018 у справі № 664/2784/15-ц

У постанові Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 року у справі № 6-2003цс15 зроблено висновок, що відповідно до статті 549 ЦК України штраф і пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності, а тому їх одночасне застосування за одне й те саме порушення строків виконання грошових зобов'язань за кредитним договором свідчить про недотримання положень, закріплених у статті 61 Конституції України щодо заборони подвійної цивільно-правової відповідальності за одне і те саме порушення.

У постанові Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 року у справі № 6-2003цс15 відсутній висновок про те, який же вид неустойки (штраф чи пеню) підлягає стягненню та який критерій має бути застосовано для його вибору.

Тлумачення статей 3 та 549 ЦК України дозволяє стверджувати, що при виборі того який вид неустойки (штраф чи пеня) повинен стягуватися, слід враховувати справедливість і розумність (пункт 6 статті 3 ЦК України). Тому необхідно визначити стягнення якого виду неустойки (штрафу чи пені) є нерозумним і несправедливим, з урахуванням їх розміру.

Смерть одного із співвідчужувачів і договір довічного утримання

Постанова КЦС ВС від 09.02.2022 у справі № 199/8422/17

📄 Солідарні (від лат. *solidus* - цілий, увесь) зобов'язання виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема, у разі неподільності предмета зобов'язання (стаття 541 ЦК України).

⚠️ Законодавець передбачає смерть відчужувача як підставу для припинення договору в тому разі, якщо відчужувач один і на його стороні відсутня множинність осіб. **Натомість, у разі смерті одного із співвідчужувачів при їх множинності, з урахуванням принципу розумності, договір довічного утримання (догляду) не припиняється, а відповідно зменшується лише обсяг зобов'язання набувача (співнабувачів).**

Договір позички чи найму житла?!

Постанова КЦС ВС від 28.09.2022 в справі № 529/201/20

У доктрині приватного права зауважується, що договір найму є оплатним, в якому обов'язку однієї сторони вчинити певну дію з надання певного блага кореспондує такий само зустрічний обов'язок іншої сторони. Тобто наймодавець за надання предмета найму отримує від наймача плату за користування майном. Оплатність договору найму має імперативний характер, що зумовлюється змістом глави 58 ЦК. Плата за користування майном (стаття 762 ЦК) є тим критерієм, що дозволяє відрізнити договір найму від договору позички (стаття 827 ЦК) (див. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. - Х.: Страйд, 2013. - Том 8 : Договори про передачу майна у власність та користування. - С. 346).

Тлумачення вказаних норм, з урахуванням принципу розумності, свідчить, що:

за своєю юридичною суттю договір найму (найму житла) є імперативно оплатним;

оскільки оплатність договору найму (найму житла) має імперативний характер, то сторони договору найму (найму житла) самостійно визначають розмір плати (абзац перший частини першої статті 762, частина перша статті 820 ЦК) або буде застосовуватися механізм, передбачений в ЦК (абзац другий частини першої статті 762, 632 ЦК України);

плата за користування майном (стаття 762 ЦК) чи плата за користування житлом (стаття 820 ЦК) є тим критерієм, що дозволяє відрізнити договір найму (найму житла) від договору позички (стаття 827 ЦК);

у разі якщо вчинений між сторонами договір, який передбачає користування житлом, є безоплатним, то такий договір має кваліфікуватися як договір позички (глава 60 ЦК України), а не найму (глава 58 ЦК України) чи найму житла (глава 59 ЦК України).

Суб'єкти, яким компенсується моральна шкода

Постанова КЦС від 04.04.2018 у справі № 212/2362/16-ц

Тлумачення частини другої статті 1168 ЦК України свідчить, що до суб'єктів, яким компенсується моральна шкода внаслідок смерті, відносяться діти потерпілого. В частині другій статті 1168 ЦК України **не деталізуються, що до них належать зачаті, але не народжені діти потерпілого.**

Проте, **з урахуванням справедливості та розумності (статті 3 ЦК України), до суб'єктів, яким компенсується моральна шкода внаслідок смерті потерпілого, потрібно віднести зачатих дітей, але народжених після смерті потерпілого.** Протилежний висновок ставив би в нерівне положення зачатих дітей, але народжених після смерті потерпілого, стосовно дітей, народжених на час смерті потерпілого, і суперечив **принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України).**

Спадування права на відшкодування збитків завданих спадкодавцеві

Постанова КЦС ВС від 17.11.2020 у справі № 662/541/15-ц

При застосуванні буквального тлумачення частини першої статті 1230 ЦК України можливий висновок, що спадкоємці набуватимуть лише право на відшкодування збитків завданих спадкодавцеві у договірних зобов'язаннях. Однак це не в повній мірі відповідало би нормам статей 608, 1218, 1219 ЦК України, та **суперечило б принципу справедливості**, інакше в нерівному становищі опинялися спадкоємці кредитора-учасника договірної зобов'язання та спадкоємці кредитора-учасника недоговірної зобов'язання.

Тому основним критерієм, при включенні таких прав до складу спадщини, повинно бути встановлено чи є право нерозривно пов'язаним із особою кредитора. Додатковим аргументом включення права на відшкодування шкоди у недоговірному зобов'язанні до складу спадщини вказує зміст частини першої статті 1231 ЦК України, у якій передбачено перехід у спадщину обов'язку відшкодувати майнову шкоду у недоговірному зобов'язанні.

Розумне визначення доходів

Постанова ОП КЦС ВС від 25.01.2021 у справі № 758/10761/13-ц

Загальні засади (принципи) приватного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, у першу чергу, акти сімейного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії.

З урахуванням вимог справедливості та розумності будь-який суб`єкт приватного права безумовно спрямовує на споживання лише такі доходи, які становлять безумовний приріст його майна (заробітна плата, гонорари, плата за надання послуг, доходи від процентів по депозитам, орендна плата тощо). Саме тому лише той дохід, який збільшує майно платника аліментів, якщо тільки він прямо не звільнений від цього Переліком видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів, має враховуватись під час визначення розміру аліментів. Натомість, грошовий дохід, який є просто еквівалентом відчуженого платником аліментів майна, не повинен враховуватись під час визначення розміру аліментів.

Тлумачення наведених вище норм права дає підстави для висновку, що виручення боржником грошових коштів від продажу нерухомого майна, в обмін на передачу покупцю права власності на зазначене нерухоме майно, не має наслідком отримання доходу платником аліментів, а є грошовим еквівалентом вартості цього майна до його продажу та не є видом заробітку (доходу), з якого стягуються аліментні платежі, у розумінні Переліку видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів.

Розумне визначення власного імені та прізвища дитини

Постанова КЦС ВС від 29.06.2022 у справі № 753/7395/20

Згідно з частиною дев'ятою статті 7 СК України сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

У цій справі батьки дитини не мають згоди щодо імені та прізвища народженої дитини: звернувшись до суду з позовом, батько наполягав на імені « ОСОБА_5 » та прізвищі « ОСОБА_6 », мати, заперечуючи проти позову, наполягала на імені « ОСОБА_8 », прізвищі « ОСОБА_4 ».

При цьому батьки, які мають різні прізвища, можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ (частина друга стаття 145 СК України).

З урахуванням рівності прав батьків, **засад розумності, Верховний Суд вважає, що імя та прізвище дитини мають бути подвійними.**

Надаючи дитині подвійні ім'я та прізвище, Верховний Суд враховує рівність прав та інтересів обох батьків, які у зв'язку із спором щодо імені та прізвища дитини, просили суд їх визначити. Надання подвійного імені та прізвища узгоджується з частиною другою статті 145, частиною другою статті 146 СК України та відповідає засадам розумності і справедливості (стаття 7 СК України).

Верховний
Суд

3. Значення принципів при тлумаченні договору

Правило тлумачення *contra proferentem*

Правило тлумачення правочинів *contra proferentem* має римське походження. Його зародження пов'язується із формулюванням Цельза (D.34.5.26): якщо стосовно стипуляції постає питання про те, якою була її мета, то двозначність тлумачиться проти інтересів стипулятора (*cum quaeritur in stipulatione, quid acti sit, ambiguitas contra stipulatorem est*). Таким чином, Цельз сформулював ідею, що в разі двозначності має бути тлумачення, яке несприятливе для стипулятора.

Правило тлумачення *contra proferentem*

Постанова ОП КЦС ВС від 18.04.2018 у справі №753/11000/14-ц

У разі, якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України, слід застосовувати **тлумачення *contra proferentem***. ***Contra proferentem*** (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* – слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав).

Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. При цьому це правило застосовується **не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою**. Це правило підлягає застосуванню не тільки щодо умов, які «не були індивідуально узгоджені», але також щодо умов, які хоча і були індивідуально узгоджені, проте були включені в договір «під переважним впливом однієї зі сторін».

Правило тлумачення *contra proferentem*

Постанова КЦС ВС від 18 травня 2022 року у справі № 613/1436/17

Contra proferentem має застосовуватися у разі, якщо є два різні тлумачення умови (чи умов) договору, а не дві відмінні редакції певної умови (умов) договору, з врахуванням того, що:

contra proferentem має на меті поставити сторону, яка припустила двозначність, в невігідне становище. Оскільки саме вона допустила таку двозначність;

contra proferentem спрямований на охорону обґрунтованих очікувань сторони, яка не мала вибору при укладенні договору (у тому числі при виборі мови і формулювань);

contra proferentem застосовується у тому випадку, коли очевидно, що лише одна сторона брала участь в процесі вибору відповідних формулювань чи формулюванні тих або інших умов в договорі чи навіть складала проект усього договору або навіть тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою;

у разі неясності умов договору тлумачення умов договору повинно здійснюватися на користь контрагента сторони, яка підготувала проект договору або запропонувала формулювання відповідної умови. Поки не доведене інше, презюмується, що такою стороною була особа, яка є професіоналом у відповідній сфері, що вимагає спеціальних знань.

Правило тлумачення *contra proferentem*

Постанова ОП КЦС ВС від 05.12.2022 у справі № 753/8945/19

Якщо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України, неможливо встановити порядок проведення розрахунків між сторонами, необхідно застосовувати тлумачення *contra proferentem* (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* - слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав).

Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. У разі неясності умов договору тлумачення умов договору повинно здійснюватися на користь контрагента сторони, яка підготувала проект договору або запропонувала формулювання відповідної умови. **Поки не доведене інше, презюмується, що такою стороною була особа, яка є професіоналом у відповідній сфері, що вимагає спеціальних знань.**

Правило тлумачення *favor contractus (favor negotii)*

У часи класичних юристів **формується *favor testamenti***. За допомогою сприятливого тлумачення зберігати, наскільки це можливо, силу заповіту. Наприклад, якщо хтось був призначений спадкоємцем під неможливою умовою, умова вважалася ненаписаною (*pro nonscripto habetur*), а призначення спадкоємця безумовним.

У **Дигестах (D.34.5.12) зазначалося, що** якщо в позовах або в ексцепціях вжито двозначний вираз, то найбільш зручно вважати, що обставина, про яку йдеться, швидше дійсна, аніж недійсна (*Quotiens in actionibus aut in exceptionibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res de qua agitur magis valeat quam pereat*)

Якщо умова неясна і може бути витлумачена як недійсна і так, що дозволить зберегти її силу, **останнє тлумачення повинно мати перевагу (*favor negotii*)**.

Правило тлумачення *favor contractus* Draft Common Frame of Reference (DCFR)

II.-8:106: Preference for interpretation which gives terms effect
An interpretation which renders the terms of the contract lawful, or effective, is to be preferred to one which would not.

Правило тлумачення *favor contractus*

В попередньому рішенні щодо юрисдикції та застосовного матеріального права від 25 травня 2020 року в справі Спадкоємці султанату Сулу проти Малайзії арбітраж *ad hoc* зазначив, що в тих випадках, коли арбітраж визначено неточно, неточність може бути **подолана розумним тлумаченням її умов, яке може виправити патологічний аспект, відокремивши те, що робить її невиконуваною, зберігаючи при цьому достатню частину угоди, щоб забезпечити арбітражний розгляд**

Правило тлумачення *favor contractus*

Постанова КЦС ВС від 10.03.2021 у справі №607/11746/17

З урахуванням принципів цивільного права, зокрема, добросовісності, справедливості та розумності, сумніви щодо дійсності, чинності та виконуваності договору (правочину) **повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконуваності**

Правило тлумачення *favor contractus*

Постанова КЦС ВС від 29.09.2022 у справі № 824/293/21

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 березня 2021 року у справі № 607/11746/17 (провадження № 61-18730св20) зазначено, що «з урахуванням принципів цивільного права, зокрема, добросовісності, справедливості та розумності, сумніви щодо дійсності, чинності та виконаності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконаності».

Тобто, з урахуванням принципу тлумачення *favor contractus* (тлумачення договору на користь дійсності) сумніви щодо дійсності, чинності та виконаності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконаності. Тому є очевидним, що термін «виконання» охоплює в собою спори і пов'язані із невиконанням контракту.

Правило тлумачення *favor contractus*

Постанова ОП КЦС ВС від 05.12.2022 у справі № 753/8945/19

Тлумачення правочину - це з'ясування змісту дійсного одностороннього правочину чи договору (двостороннього або багатостороннього правочину), з тексту якого неможливо встановити справжню волю сторони (сторін).

З урахуванням принципу тлумачення *favor contractus* (тлумачення договору на користь дійсності) сумніви щодо дійсності, чинності та виконаності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконаності.

Верховний
Суд

4. Добросовісність

Що таке добросовісність?

Постанова КЦС ВС від 16.05.2018 р у справі № 449/1154/14

Добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК) - це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

Значення добросовісності при недійсності правочину за участі юридичної особи

Постанова ВП ВС від 27.06.2018 по справі № 668/13907/13-ц

Для визнання недійсним договору з тієї підстави, що його було укладено представником юридичної особи з перевищенням повноважень, необхідно встановити, по-перше, наявність підтверджених належними і допустимими доказами обставин, які свідчать про те, що **контрагент такої юридичної особи діяв недобросовісно або нерозумно**.

При цьому **тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці контрагента за договором несе юридична особа**. По-друге, дії сторін такого договору мають свідчити про відсутність реального наміру його укладення і виконання.

Значення добросовісності при недійсності правочину за участі фізичної особи

Окрема думка судді КЦС ВС від 22.05.2019 у справі № 757/27188/13-ц

Недійсність договору як приватно-правова категорія, покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. Це проявляється в тому, що учасники цивільних правовідносин, як правило, самостійно ініціюють застосування норм про недійсність договору та її правових наслідків.

Недійсність договору **відображається (чи може відобразитися) на правах та інтересах інших учасників цивільних правовідносин**, а тому повинні існувати певні правові підстави і наслідки недійсності, у тому числі для «дотичних» до неї учасників цивільних правовідносин. Саме тому для тих ситуацій, коли один із співвласників оспорує договір вчинений іншим співвласником, і це може відобразитися на правах та інтересах інших осіб, **має враховуватися добросовісність як загальна засада цивільного законодавства**.

Очевидно, що подібна невизначеність щодо врахування/неврахування добросовісності контрагента при розгляді спорів про недійсність договору, укладеного одним із співвласників не може розглядатися в контексті динамічного розвитку судової практики і **забезпечити розумну передбачуваність судових рішень**.

Недійсність правочину, згода подружжя і добросовісність

Постанова ВП ВС від 29.06.2021 у справі № 916/2813/18

Презумпція розпорядження спільним майном одним з подружжя за згодою другого з подружжя встановлена саме на **користь добросовісного набувача** прав на таке майно.

Тому укладення одним з подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним **лише в тому разі, якщо суд встановить, що третя особа (контрагент за таким договором) діяла недобросовісно**, зокрема знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності і що той з подружжя, хто укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя.

Порушення добросовісності та «інтервенція» в чужі договірні відносини

Окрема думка судді КЦС ВС від 13.06.2018 у справі № 761/22001/15-ц

У постанові Верховного Суду України від 14 вересня 2016 року у справі № 3-705гс16 вказано, що «залишаючи без змін постанову суду апеляційної інстанції, якою позов ПАТ «ВіЕс Банк» задоволено, Вищий господарський суд України погодився з висновками цього суду про те, що угода про врегулювання погашення заборгованостей від 27 липня 2012 року, укладена між сторонами у справі, відповідає встановленим законодавством вимогам, є чинною та не визнана недійсною у судовому порядку, а тому є обов'язковою для сторін і повинна добросовісно виконуватися; при цьому цивільні права сторони, що ґрунтуються на умовах цієї угоди, у разі їх порушення, підлягають захисту в тій же мірі і в той же спосіб, що і права, які передбачені актами цивільного законодавства або впливають із них. **Зазначений висновок узгоджується зі встановленим статтею 629 ЦК загальним принципом обов'язковості договору.** Натомість відповідачі при укладенні оспорюваних у справі додаткових угод до договору процентної позики, за відсутності погодження ПАТ «ВіЕс Банк» на зміну умов цього договору, незважаючи на те, що обов'язковість такого погодження передбачено пунктом 2.2 угоди про врегулювання погашення заборгованостей від 27 липня 2012 року, допустили порушення вимог статті 629 ЦК, частини першої статті 203 ЦК, що відповідно до положень частини першої статті 215 ЦК є підставою для визнання таких угод недійсними».

Порушення добросовісності та «інтервенція» в чужі договірні відносини

Окрема думка судді КЦС ВС від 13.06.2018 у справі № 761/22001/15-ц

Тобто, Верховним Судом України по суті зроблено висновок, що у разі коли один договір (який укладається однією із сторін) суперечить умовам іншого договору (де така особа була стороною договору), то для захисту прав та інтересів особи (яка не уклала наступний договір) може бути застосований такий спосіб захисту як визнання правочину недійсним. Причому при оспорюванні договору, який суперечить умовам іншого договору, повинна враховуватися добросовісність.

«Інтервенція» в чужі договірні відносини

Постанова КЦС ВС від 08.06.2022 у справі № 396/269/18

Законодавець в окремих випадках, з урахуванням того, що інші особи (не сторони договору) не можуть ігнорувати існування договору між сторонами, а також фактичне та правове становище, яке є його результатом, **передбачає спеціальні правила при «інтервенції» в «чужі» договірні відносини.**

Наприклад, договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, **є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення** (частина шоста статті 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Добросовісність і права на нерухомість

Постанова ВП ВС від 23.10.2019 по справі № 922/3537/17

Добросовісна особа, яка придбаває нерухоме майно у власність або набуває інше речове право на нього, вправі покладатися на відомості про речові права інших осіб на нерухоме майно та їх обтяження (їх наявність або відсутність), що містяться у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Тому за відсутності в цьому реєстрі відомостей про права інших осіб на нерухоме майно або їх обтяжень особа, яка добросовісно покладалася на ці відомості, тобто не знала і не мала знати про існування таких прав чи обтяжень, набуває право на таке майно вільним від незареєстрованих прав інших осіб та обтяжень.

Добросовісність і права на нерухомість

Постанова ВП ВС від 02.11.2021 у справі № 925/1351/19

При оцінці добросовісності/недобросовісності набувача майна слід враховувати, що прилюдні торги у межах здійснення виконавчого провадження мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якого гарантує невідворотність результатів торгів та «юридичне очищення» майна, придбаного у такий спосіб.

Добросовісний набувач не може відповідати у зв'язку із порушеннями інших осіб, допущеними в рамках процедур, спеціально призначених для запобігання шахрайства при вчиненні правочинів з нерухомим майном. Конструкція, за якої добросовісний набувач втрачає такий статус всупереч приписам статті 388 ЦК України, а, відтак, втрачає майно і сам змушений шукати способи компенсації своїх втрат, є неприйнятною та покладає на добросовісного набувача індивідуальний та надмірний тягар.

Добросовісний кредитор

Окрема думка судді КЦС ВС від 08.12.2021 у справі № 127/9143/19

У національній як цивілістичній доктрині, так і судовій практиці майже аксіомою є те, що юридична особа і учасники такої юридичної особи є окремими суб'єктами, і відповідно не здійснюють виконання зобов'язання одне одного.

Хоча, очевидно, що з урахуванням як світових тенденцій, зокрема, існування та застосування, доктрини пронизування корпоративної вуалі (piercing the veil of incorporation), і **для охорони інтересів добросовісного кредитора юридичної особи**, можуть існувати випадки, зокрема зловживання учасником конструкцією юридичної особи, недокапіталізація юридичної особи, «виведення» активів юридичної особи на користь учасника або іншої особи на шкоду кредитором, за яких саме на учасника юридичної особи має покладатися обов'язок виконувати зобов'язання юридичної особи.

Верховний
Суд

5. *Venire contra factum proprium*

Venire contra factum proprium

«Зародження» засад урахування суперечливої поведінки пов'язують із формулюванням Ульпіана (D.1.7.25):

після смерті своєї дочки, яка жила як мати сімейства, еманципована ніби законним шляхом, і померла вже після того, як склала заповіт спадкоємцям, її батькові заборонено порушувати судовий спір щодо вчиненого ним, нібито він звільнив її незаконно, оскільки свідків не було (post mortem filiae suae, quae ut mater familias quasi iure emancipata vixerat et testamento scriptis heredibus decessit, adversus factum suum, quasi non iure eam nec praesentibus testibus emancipasset, pater movere controversiam prohibetur).

З часом venire contra factum proprium була вдосконалена глосаторами та постглосаторами.

Venire contra factum proprium

Доктрина заборони суперечливої поведінки має римське походження. Хоча романістами зауважується, що генезис *venire contra factum proprium nemini licet* пов'язаний із римським правом, але джерела дають можливість пов'язати її походження з правовою наукою пізнього Середньовіччя.

Однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. В ЦК України не передбачено доктрини заборони суперечливої поведінки, хоча з урахуванням того, що вона є проявом добросовісності, то допустиме її застосування на підставі загальних засад приватного права (ст. 3 ЦК України).

Venire contra factum proprium

Окрема думка суддів КЦС ВС від 22.08.2018 по справі № 596/2472/16-ц

Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), яка базується ще на римській максимі- «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці).

Доктрина *venire contra factum proprium* базується на принципі добросовісності. Наприклад, у статті I.-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права вказується, що поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.[1]

Очевидно, що наймодавець (орендодавець) скористався тим, що з різних причин власноручно не підписав договору оренди земельної ділянки. Звісно, що в такому випадку оспорювання договору оренди земельної ділянки наймодавцем (орендодавцем) суперечить його попередній поведінці (отримання плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісним.

Venire contra factum proprium

Постанова ОП КЦС ВС від 10.04.2019 по справі № 390/34/17

Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі- «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). **В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності.** Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Очевидно, що дії позивача, який уклав 24 грудня 2013 року додаткову угоду до договору оренди землі від 19 листопада 2007 року № 61, а згодом пред'являє позов про визнання договору оренди землі від 19 листопада 2007 року № 61 неукладеним, суперечить його попередній поведінці (укладенню додаткової угоди та отриманню плати за користування земельною ділянкою) і є недобросовісним. Договір оренди землі від 19 листопада 2007 року № 61 є укладеним після досягнення сторонами усіх істотних умов, а це відбулося 19 листопада 2007 року за життя орендодавця і за його підписом і підстав вважати спірний договір неукладним немає.

Venire contra factum proprium

Постанова ВП ВС від 16.06.2020 по справі № 145/2047/16-ц

7.36. Крім того, мотивуючи підставу для передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, колегія суддів зазначила, що існує очевидна необхідність формування єдиної правозастосовчої практики щодо застосування пункту 6 статті 3 ЦК України та доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) у спорах про недійсність договору для забезпечення розумної передбачуваності судових рішень.

7.37. У праві України зазначена доктрина проявляється, зокрема, у кваліфікації певних поведінкових актів (так званих конклюдентних дій) особи - сторони правочину (наприклад, прийняття оплати за товар за договором купівлі-продажу) як волевиявлення, яке свідчить про вчинення правочину, зокрема про його схвалення (див. постанову Верховного Суду України від 19 серпня 2014 року у справі №3-59гс14).

7.38. Відповідно до частини другої статті 205 ЦК України правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків. Отже, конклюдентними діями може підтверджуватися лише укладення договору в усній формі.

7.39. Між тим, статтю 18 Закону України «Про оренду землі» договір оренди набирає чинності після його державної реєстрації. Зазначена норма виключає можливість укладення спірного договору шляхом вчинення конклюдентних дій, бо такий договір не може бути зареєстрований.

7.40. Отже, враховуючи конкретні встановлені судами обставини справи, що розглядається, Велика Палата Верховного Суду не вбачає підстав для застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) до правовідносин, що склалися між сторонами у цій справі.

Venire contra factum proprium

Окрема думка суддів КЦС ВС від 19.08.2020 у справі № 637/239/14-ц

Навряд чи можливо, з урахуванням того, що норми цивільного законодавства мають застосовуватися із врахуванням добросовісності, стверджуватися, що як принцип добросовісності взагалі, так і його прояв доктрина *venire contra factum proprium* можуть бути обмежені певною сферою (правочини, що підлягають вчиненню в усній формі та правочини, що не підлягають державній реєстрації чи право, за якими не підлягає державній реєстрації).

Варто звернути увагу, що після окремої думки, в якій вказувалося про необхідність застосування доктрини *venire contra factum proprium* при вирішенні спорів, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 листопада 2018 року у справі № 911/205/18, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 лютого 2019 року у справі № 237/142/16-ц (провадження № 61-16460св18), у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) відбулося її застосування на рівні практики Верховного Суду, причому без обмежень певною сферою.

Venire contra factum proprium

Постанова КЦС ВС від 30.07.2020 у справі № 357/7734/18

Застосування доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) є засобом для недопущення недійсності оспорюваного правочину всупереч принципу добросовісності, а не підставою для визнання його недійсним.

Venire contra factum proprium

Постанова КЦС ВС від 07.10.2020 у справі № 450/2286/16-ц

Якщо особа, яка має право на оспорення документу (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту (зокрема, правочину, договору, рішення органу юридичної особи), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що не буде реалізовувати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права.

Venire contra factum proprium

Постанова КЦС ВС від 14.12.2022 у справі № 126/2200/20

Якщо особа, яка має суб'єктивне право (наприклад, право власності), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що відмовляється від права власності, то така особа пов'язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права.

(див. також постанову КЦС ВС від 18.01.2023 у справі № 643/20455/14-ц)

Venire contra factum proprium

Постанова ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 461/9578/15-ц

91. Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що в постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) зроблено висновок про те, що добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) - це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) ґрунтується ще на римській максимі - «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Venire contra factum proprium і кондикція

Постанова КЦС ВС від 04.08.2021 в справі № 185/446/18

Апеляційний суд не врахував, що в основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них; апеляційний суд не звернув уваги, що безпідставно набуті грошові кошти не підлягають поверненню, якщо потерпіла особа знає, що в неї відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок) для сплати коштів, проте здійснює таку сплату, оскільки вказана особа поводить себе суперечливо, якщо згодом вимагає повернення сплачених коштів.

Позивач, перераховуючи кошти відповідачу, які сторони спільно витрачали, знав, що між ними відсутнє зобов'язання (відсутній обов'язок), а тому поведінка позивача є суперечливою (тобто, потерпіла особа вільно і без помилки погодилася на настання не вигідних для себе наслідків). За таких обставин відсутні підстави для задоволення позовних вимог стягнення коштів в розмірі 1 200 000 грн; суд апеляційної інстанції зробив правильний висновок про відмову у задоволенні позовних вимог про стягнення коштів в розмірі 1 200 000 грн, проте помилився щодо мотивів такої відмови. Тому постанову апеляційного суду в частині відмови у задоволенні позовних вимог про стягнення коштів в розмірі 1 200 000 грн належить змінити в мотивувальній частині.

(див. також постанову КЦС ВС від 11.01.2023 у справі № 548/741/21)

Venire contra factum proprium

Постанова ВП ВС від 26.10.2022 у справі № 227/3760/19-ц

¶ 6.37. Тобто суду необхідно встановити не просто факт використання спірного майна орендарем, а й те, чи сплачував орендар за таке використання орендодавцю та його правонаступникам і чи приймали вони таку оплату.

¶ 6.38. У разі якщо договір виконувався обома сторонами (зокрема, орендар користувався майном і сплачував за нього, а орендодавець приймав платежі), то кваліфікація договору як неукладеного виключається, такий договір оренди вважається укладеним та може бути оспорюваним (за відсутності законодавчих застережень про інше).

✎ 6.41. За встановленими у справі обставинами, оспорюваний договір ОСОБА_5 не підписував та, відповідно, волевиявлення щодо правочину не було, істотних умов цього договору не погоджував.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!